

วิถีชีวิต พิธีกรรมและการรำวงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพรานหม่นราชสำนักในสังคมไทย

ศึกษากรณี เทวสถานโบสถ์พรานหม่นพระนคร

นางสาวกาญจนา สุวรรณวงศ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล

สาขามานุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2539

ISBN 974-636-343-3

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

WAYS OF LIFE,RITUALS AND CULTURAL IDENTITY OF COURT BRAHMINS IN THAI SOCIETY :
A CASE STUDY OF BANGKOK DEVASTHAN BOTSBRAHMANA

Miss. Kanjana Suwanwong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts in Anthropology

Department of Sociology and Anthropology

Graduate School

Chulalongkorn University

Academic Year 1996

ISBN 974-636-343-3

หัวข้อวิทยานิพนธ์   วิธีชีวิต พิธีกรรม และการธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์
ราชสำนักในสังคมไทย : ศึกษากรณี เทวสถานโบสถ์พราหมณ์พระนคร
โดย   นางสาวกาญจนา สุวรรณวงศ์
ภาควิชา   สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
อาจารย์ที่ปรึกษา   รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา คูวินทร์พันธุ์
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม   อาจารย์ ดร. กรุณา กุศลาลัย

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ศุภวัฒน์ ชูติวงศ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์)

อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา คูวินทร์พันธุ์)

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(อาจารย์ ดร. กรุณา กุศลาลัย)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาค์ จันทร์วานิช)

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ ก็ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา คุณินทร์พันธุ์ ที่ได้ให้คำปรึกษาและแนะนำ ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และคอยช่วยเหลือให้ผู้ศึกษามีความกระตือรือร้นในการทำงานด้วยความรู้สึกเข้าใจอย่างมีเมตตาตามาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร. สุภาวงศ์ จันทวานิช กรรมการสอบ ที่ได้ให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะ จนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. กรุณา กุศลลาศัย ที่ท่านได้กรุณาเสียสละเวลาอันมีค่ามาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วมวิทยานิพนธ์ และให้คำปรึกษาแนะนำอย่างไม่เห็นแก่เห็น้อยยาก ท่านผู้นี้ผู้ศึกษาขอกราบคารวะในฐานะที่ท่านเป็น “ครู” ที่มีต่อผู้ศึกษาอย่างที่สุด แม้ว่าท่านจะไม่ได้เป็นผู้สอนในห้องเรียนก็ตาม แต่ผู้ศึกษารู้สึกถึงความ “กรุณา” ที่ท่านได้เป็น “ผู้ให้” ที่เปี่ยมล้นไปด้วยความมีเมตตาจิตตลอดจนความเอื้ออาทรจากคูชีวิตของท่าน ศาสตราจารย์ (พิเศษ) เรืองอุไร กุศลลาศัย

ขอขอบคุณผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะพรานมณีนราชสำนัก ณ เทวสถานโบสถ์พรานมณี พระราชครูอัชฎาจารย์ (ละเอียด รัตนพรานมณี) พระครูวามเทพมณี (ชวิน รั้งสิพรานมณกุล) และพรานมณีทุกท่านที่ได้เสียสละเวลา และเปิดให้โอกาสแก่ผู้ศึกษาในการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ สอบข้อซักถามต่าง ๆ ด้วยความอดทนและให้เข้าร่วมสังเกตการณ์ในพิธีกรรมเท่าที่จะทำได้ รวมไปถึงบรรดามิตรสหาย คุณป้านม พี่นพมาศ พี่นง น้องวิริยา และคนอื่น ๆ ที่ได้ทำความรู้จักกันในการเก็บข้อมูล ซึ่งได้ให้ความร่วมมือและคอยห่วงใย ความมีมิตรภาพของท่านทำให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้สึกที่ดี มีกำลังใจในการทำงานมากขึ้น

ขอขอบคุณ คุณสมหมาย ชินนาค ผู้ที่ได้ให้ความช่วยเหลือทั้งกำลังกาย กำลังใจ และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ ตลอดจนเข้าใจในความรู้สึกห่อหุ้มที่เกิดขึ้นในการทำงาน ด้วยความอดทนและความห่วงใยเสมอมา ขอขอบพระคุณพี่อู๋ (สมสิทธิ์) ที่ช่วยเหลือในเรื่องรูปถ่าย น้องบัว (ประชา) และน้องด้อย(พรชัย หุ่นสุวรรณ) และน้องมังกร(สุจินดา กนกเนตรสกล) ที่ช่วยเหลือด้านคอมพิวเตอร์

ขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ ผู้มากด้วยน้ำใจ ไม่ว่าจะเป็น พี่เอก พี่โหน่ง คุณซาโตโกะ จริยาภรณ์และณัฐริดา ที่คอยดูแลและเข้าใจในความรู้สึกซึ่งกันและกัน ตลอดจนน้องเบบี๋ที่ให้ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์

ในท้ายที่สุดนี้ ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทั้งหมด ขอมอบแด่คุณพ่อสกล - คุณแม่คิมสุวรรณวงศ์ ผู้เป็น “พรหม” ของลูกอย่างที่สุด พระคุณของท่านเกินที่จะกล่าวได้

กาญจนา สุวรรณวงศ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญแผนที่.....	ฎ
สารบัญรูปภาพ.....	ฐ
บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	3
สมมติฐานในการศึกษา.....	4
แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	4
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
ระเบียบวิธีวิจัย.....	14
บทที่ 1 การแพร่กระจายอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.....	17
ความหมายของคำว่า “พราหมณ์”.....	20
กำเนิดและหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์.....	24
ความเป็นมาของพราหมณ์และบทบาทของพราหมณ์ในอินเดีย.....	26
องค์ประกอบ 5 ประการของพราหมณ์ในคัมภีร์พระไตรปิฎก.....	32
หน้าที่ของพราหมณ์.....	34
ความประพฤติของพราหมณ์.....	35
บทที่ 2 พราหมณ์และศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย ข้อมูลจากประวัติศาสตร์และโบราณคดี.....	38
สมัยสุโขทัย.....	40
สมัยกรุงศรีอยุธยา.....	46
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์.....	53
บทที่ 3 พราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย.....	58
ความหมายหรือการนิยามคำว่า “พราหมณ์ราชสำนัก”.....	58
ประเภทของพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย.....	59
พราหมณ์ราชสำนักในสมัยสุโขทัย.....	63

	หน้า
พราหมณ์ราชสำนักสมัยกรุงศรีอยุธยา.....	64
พราหมณ์ราชสำนักในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.....	65
พราหมณ์ราชสำนักจากหัวเมืองภาคใต้.....	66
ตระกูลพราหมณ์ในภาคใต้.....	68
การจัดระเบียบการปกครองของพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย.....	76
สมัยสุโขทัย.....	76
สมัยกรุงศรีอยุธยา.....	76
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์.....	79
การแต่งตั้งพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย.....	79
ฐานะทางสังคมของพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย.....	83
รายได้และการดำรงชีพของพราหมณ์ราชสำนัก.....	85
หน้าที่ของพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย.....	85
บทที่ 4 สังคมและวัฒนธรรมของพราหมณ์ราชสำนักสังกัดเทวสถานโบสถ์พราหมณ์.....	87
ที่ตั้งและประวัติความเป็นมาของเทวสถานโบสถ์พราหมณ์.....	87
ลักษณะทางกายภาพของชุมชนพราหมณ์ราชสำนักในอดีต.....	95
การกระจายตัวของชุมชนพราหมณ์ราชสำนักในอดีต.....	99
ประชากรของพราหมณ์ราชสำนักในปัจจุบัน.....	100
การแต่งกายของพราหมณ์ราชสำนัก.....	102
เครื่องมือเครื่องใช้ของพราหมณ์ราชสำนัก.....	107
การประกอบอาชีพของพราหมณ์ราชสำนักในปัจจุบัน.....	110
การเข้ารับราชการในราชสำนัก.....	111
การเกษียณอายุของพราหมณ์ราชสำนัก.....	112
การเลื่อนตำแหน่งของพราหมณ์ราชสำนัก.....	113
การสืบทอดตำแหน่งของพราหมณ์ราชสำนัก.....	115
บทที่ 5 วิถีชีวิต พิธีกรรม และการเข้าสู่ชีวิตพราหมณ์.....	117
วิถีชีวิตประจำวันของพราหมณ์ราชสำนัก.....	117
พิธีกรรมในชีวิตประจำวัน.....	119
การเข้าสู่ชีวิตพราหมณ์.....	120
ขั้นตอนของกระบวนการขัดเกลาความเป็นพราหมณ์ราชสำนัก.....	120

	หน้า
กระบวนการถ่ายทอดความเป็นพราหมณ์.....	120
กฎเกณฑ์การคัดเลือกสมาชิก.....	127
ขั้นตอนการคัดเลือก.....	127
ขั้นตอนการฝึก.....	128
พิธีกรรมการบวชพราหมณ์ : พิธีกรรมเปลี่ยนสถานภาพ.....	128
การปฏิบัติตนภายหลังการผ่านพิธีกรรม.....	130
การกลายเป็นพราหมณ์ราชสำนักอาซีฟ.....	132
การปฏิบัติตนตามแนวทางศาสนา.....	132
การศึกษาพระเวท.....	132
การศึกษาโหราศาสตร์.....	133
การศึกษาศาสตร์ต่างๆ.....	135
การแสดงบทบาทในฐานะที่เป็นข้าราชการ.....	135
การแสดงบทบาทในการให้บริการสังคม.....	137
การพ้นจากสถานภาพการพราหมณ์.....	140
บทที่ 6 การจัดระเบียบสังคม : ครอบครัว เครือญาติและการแต่งงาน.....	142
ระบบครอบครัวและการแต่งงาน.....	142
การเลือกคู่ครอง.....	142
การแต่งงาน.....	143
ที่อยู่หลังการแต่งงาน.....	143
โครงสร้างของเครือญาติ.....	143
กฎการสืบเชื้อสาย (rule of descent).....	143
ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ.....	147
การแบ่งมรดก.....	148
กลุ่มสายตระกูลของพราหมณ์ราชสำนักในปัจจุบัน.....	148
ประวัติชีวิตพราหมณ์ราชสำนักไทยในปัจจุบัน.....	150
กรณีแรก : พระครูวามเทพมุนี (ชวิน รั้งสิพราหมณกุล).....	151
กรณีที่ 2 : พราหมณ์ครีล รั้งสิพราหมณกุล.....	162
กรณีที่ 3 : พราหมณ์ศิษณพันธ์ รั้งสิพราหมณกุล.....	164
กรณีที่ 4 : พระราชครูอัมภาจารย์ (ละเอียด รัตนพราหมณ์).....	168

	หน้า
กรณีที่ 5 พราหมณ์สมบัติ รัตนพราหมณ์.....	174
กรณีที่ 6 พราหมณ์เยี่ยม วุฒิพราหมณ์.....	175
กรณีที่ 7 พระครูตีวจารย์ (ถาวร ภวังคนันท์).....	179
กรณีที่ 8 : พราหมณ์ขจร นาคะเวทิน.....	186
กรณีที่ 9 พราหมณ์ยศ โทมลเวทิน.....	192
กรณีที่ 10 : พราหมณ์ภพสาม สยมภพ.....	198
บทที่ 7 บทวิเคราะห์และสรุป.....	204
บทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่องพิธีกรรมกับการรำวงเอกลักษณ์	
ทางเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพราหมณ์ราชสำนัก.....	204
พิธีกรรมกับการรวมกลุ่มของพราหมณ์ราชสำนัก.....	204
พิธีกรรมกับการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม.....	206
บทวิเคราะห์ว่าด้วยสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรม : พราหมณ์	
กับจักรวาลวิทยา.....	207
สัญลักษณ์และความหมายที่ปรากฏในพิธีกรรม.....	210
อิทธิพลของจักรวาลวิทยาในชีวิตจริง.....	215
บทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่องบทบาทของพราหมณ์ราชสำนักต่อการจัดระเบียบในสังคมไทย.....	221
บทบาทในการผลิตซ้ำความชอบธรรมของลัทธิเทวราชา.....	222
บทบาทในการเป็นผู้นำทางพิธีกรรม.....	224
เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ : บ้านลอมทางวัฒนธรรมระหว่างชนต่างวัฒนธรรม	
ในสังคมนคร.....	225
การผสมกลมกลืนระหว่างพราหมณ์ราชสำนักกับสังคมไทย : เปรียบเทียบระหว่าง	
เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ (เสาชิงช้า) กับวัดแขก (ในฐานะที่เป็นตัวแทนขององค์กร	
ทางศาสนาของชาวอินเดียในสังคมไทย).....	225
พราหมณ์ราชสำนัก : รูปธรรมของการผสมผสานกันระหว่างพุทธกับพราหมณ์	
ในสังคมไทย.....	241
การดำรงอยู่ของพราหมณ์ราชสำนัก : วิเคราะห์ในแง่ของการปรับตัวของสังคมไทย	
สมัยใหม่ โดยมีศาสนาเป็นกลไกสำคัญ.....	243
สถานะและบทบาททางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม.....	246
การเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการสืบทอดสายตระกูลพราหมณ์.....	247
สรุปผลการศึกษา.....	249

	หน้า
ภาคผนวก.....	252
รายการอ้างอิง.....	301
ประวัติผู้เขียน.....	310

สารบัญแผนผัง

แผนผังแสดง	หน้า
แผนผังแสดงที่ตั้งของเทวสถานโบสถ์พราหมณ์พระนคร(เสาชิงช้า).....	90
แผนผังแสดงพราหมณ์ราชสำนักสายตระกูล “รั้งสิพราหมณกุล”.....	161
แผนผังแสดงพราหมณ์ราชสำนักสายตระกูล “รัตนพราหมณ์”.....	173
แผนผังแสดงพราหมณ์ราชสำนักสายตระกูล “วุฒิพราหมณ์”.....	178
แผนผังแสดงพราหมณ์ราชสำนักสายตระกูล “ภวังคนันท์”.....	183
แผนผังแสดงพราหมณ์ราชสำนักสายตระกูล “นาคะเวทิน”.....	189
แผนผังแสดงพราหมณ์ราชสำนักสายตระกูล “โกมลเวทิน”.....	196
แผนผังแสดงพราหมณ์ราชสำนักสายตระกูล “สยามภพ”.....	201
แผนผังแสดงที่ตั้งของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระราชพิธีตรียมพวาย - ตรีพวาย.....	215

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ 1 พรานหมณเืองนครศรีธรรมราช.....	72
ภาพที่ 2 พรานหมณเืองไชยา.....	72
ภาพที่ 3 พรานหมณเืองภาคใต้ ครั้งรัชกาลที่ 6 เสด็จเยือนปักช้ได้เมื่อ พ.ศ. 2448	74
ภาพที่ 4 พรานหมณเืองพัทลุง ถวายน้ำสังข์แต่รัชกาลที่ 7 ที่สถานีรถไฟพัทลุง ครั้งเสด็จเยือนจังหวัดพัทลุงเมื่อ พ.ศ. 2472.....	74
ภาพที่ 5 เทวาลัยประดิษฐานพระพรหม.....	92
ภาพที่ 6 หอเวทวิทยาคม.....	92
ภาพที่ 7 ลักษณะภายในของสถานพระพิฆเนศวร(โบสถ์กลาง).....	92
ภาพที่ 8 หน้าบันสถานพระอิศวร(โบสถ์ใหญ่).....	93
ภาพที่ 9 ลักษณะภายในสถานพระอิศวร.....	93
ภาพที่ 10 พรานหมณเืองราชสำนักในพระราชพิธีถวายพระเพลิง พระบรมศพสมเด็จพระเจ้า (วันซ้อมริ้วกระบวน).....	104
ภาพที่ 11 พรานหมณเืองราชสำนักในริ้วกระบวนอัญเชิญพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี.....	104
ภาพที่ 12 การแต่งกายของพระราชครูอัชฎาจารย์ (ละเอียด รัตนพรานหมณเือง) ขณะอยู่บ้าน.....	108
ภาพที่ 13 ประธานพระครูพรานหมณเือง ขณะจารอักขรคฤณีที่หน้าอกของผู้บวชพรานหมณเือง ในพิธีบวชพรานหมณเือง ที่จัดขึ้นในระหว่างพระราชพิธีเตรียมถวาย-ตรีบวช.....	129
ภาพที่ 14 พระครูวามเทพมุนี (ชวิน รั้งสิพรานหมณเืองกุล) ขณะให้สัมภาษณ์ผู้ศึกษา ณ บ้านพักบริเวณใกล้เทวสถานโบสถ์พรานหมณเือง.....	152
ภาพที่ 15 พรานหมณเืองศรีล รั้งสิพรานหมณเืองกุล ขณะประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ให้กับหน่วยงาน ราชการ(โครงการทางด่วนระยะที่ 2).....	163
ภาพที่ 16 พรานหมณเืองศิษณพันธ รั้งสิพรานหมณเืองกุล (เป่าสังข์).....	165
ภาพที่ 17 พระราชครูอัชฎาจารย์ประธานครูพรานหมณเือง ขณะแจกผลไม้ในโตกแก่ประชาชนที่มาร่วมพิธี.....	169
ภาพที่ 18 พรานหมณเืองเยี่ยม วุฒิพรานหมณเือง ขณะทำพิธีบวงสรวงให้แก่หน่วยงานของรัฐ.....	176

ภาพที่ 19-20 พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภูวังคันทน์) ขณะประกอบพิธีบวงสรวงและ เจิมอนพระมหาพิชัยราชรถ ในงานพระราชพิธีถวายเป็นพระราชกุศล พระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี.....	180
ภาพที่ 21 พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภูวังคันทน์) ขณะถ่ายเวท ในพระราชพิธีตรียัมพวาย-ตรีปวาย.....	181
ภาพที่ 22 พราหมณ์ขจร นาคะเวทิน ขณะถ่ายเวท ในพระราชพิธีตรียัมพวาย-ตรีปวาย.....	187
ภาพที่ 23 พราหมณ์ยศและ “ทีมงาน” ที่ไปประกอบพิธีกรรม ให้กับหน่วยงานต่าง ๆ โดยที่ทุกคนจะแต่งกายด้วยชุดขาว อันเป็นสีของความบริสุทธิ์.....	193
ภาพที่ 24 พราหมณ์ภพสาม สยามภพ (ซ้ายมือ) และพระครูวามเทพมุนี(ขวามือ).....	199
ภาพที่ 25 มังเมืองบายนตามแบบและคติความเชื่อของพราหมณ์.....	209
ภาพที่ 26-27 ภัทรวชิร สัญลักษณ์แทนสรวงสวรรค์ที่ประทับของเทพเจ้า.....	211
ภาพที่ 28 ที่ตั้งของถ้วยเบญจคักยที่ลดหลั่นจากชั้นภัทรวชิร.....	213
ภาพที่ 29 ถ้วยเบญจคักย ประกอบด้วย ทอง นาค เงิน แก้วและสังข์ฤทธิ์ สัญลักษณ์แทนปัญจมหานที	213
ภาพที่ 30 คัมภีร์พระเวท หรือคัมภีร์หลวงที่ใช้ในการพระราชพิธีตรียัมพวาย - ปวาย.....	214
ภาพที่ 31 บัพพิโตสัญลักษณ์แทนภูเขาคือแผ่นดินหรือ(โลก).....	214
ภาพที่ 32 - 33 เครื่องเช่นบวงสรวง ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์.....	216
ภาพที่ 34 ประธานครุพราหมณ์อัญเชิญเทวรูปประทับ ณ ตำแหน่งศูนย์กลางของภัทรวชิร.....	218
ภาพที่ 35 เทวรูปองค์กลาง คือตัวแทนพระอิศวร.....	218
ภาพที่ 36-37 ประธานครุพราหมณ์คล้องสายสังวาลย์พราหมณ์ หรือ สายธูร่า แต่เทวรูป.....	219
ภาพที่ 38 ภาพการผสมผสานระหว่างพุทธกับพราหมณ์ในพิธีกรรมของสังคมไทย ดูจะเป็น ภาพที่พบเห็นได้ทั่วไป.....	242
ภาพที่ 39-40 “การเจิมหน้าผากและวัดดวงคล” คือรูปธรรมอย่างหนึ่งของการให้บริการของ พราหมณ์ราชสำนัก แก่ประชาชนทั่วไปที่เข้าร่วมพิธีกรรม.....	245
ภาพที่ 41 พระราชครูอัชฌาจารย์ (ละเจียด รัตนพราหมณ์) พร้อมคณะพราหมณ์ราชสำนักเข้าเฝ้า ถวายน้ำเทพมนต์และโหมมะตุม แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ในระหว่างพระราชพิธีกาญจนาภิเษก.....	253

ภาพที่ 42 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์ราชสำนัก และโหรหลวงเบิกแว่นเวียนเทียน พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานศาลฎีกา ข้าราชการ ทหาร พลเรือน รั้วแว่นเวียนเทียน ในการพระราชพิธีสมโภชฉลองสิริราชสมบัติ “กาญจนาภิเษก”	253
ภาพที่ 43 การแต่งกายของพระยายืนชิงช้าและชบวนแห่ในพิธีโล้ชิงช้า ครั้งรัชกาลที่ 6-7	267
ภาพที่ 44 พระยายืนชิงช้านุ่งผ้าแบบปาวชุนมีชายห้อยข้างหน้า นุ่งเยียรบับ สวมเสื้อ เยียรบับคาดเข็มขัด สวมเสื้อครุย สวมลอมพอกเกี้ยว (ชฎา) ตามบรรดาศักดิ์.....	267
ภาพที่ 45 พระยายืนชิงช้าที่นั่งบนที่นั่งภายในโรงประรำพิธี (มาฟัก)พร้อมด้วยเครื่องประกอบยศ โดยมีพราหมณ์ราชสำนัก นั่งอยู่ทางขวามือ.....	269
ภาพที่ 46 พราหมณ์ทำการผูกดวงเงินที่จะให้แก่พวคนาลิวันในการโล้ชิงช้า.....	269
ภาพที่ 47-48 จังหวะและลีลาของนาลิวัน ขณะทำการโล้ชิงช้า ในพระราชพิธีตรียัมพวาย- ตริปวาย	270
ภาพที่ 49-50 การรำเชนงแสดงความยินดีของนาลิวัน ภายหลังจากการโล้ชิงช้า.....	271
ภาพที่ 51-52 พระราชครูอัชฎาจารย์ประธานครูพราหมณ์ทำพิธีผูกพรต ในระหว่างพระราชพิธีตรียัมพวาย - ตริปวาย และทำการผูกพรต ให้กับพราหมณ์ราชสำนัก.....	274
ภาพที่ 53 - 54 พระครูวามเทพมุนี ขณะประกอบพิธีบูชาเกยที่วัดสุทัศน์เทพวราราม ในระหว่าง พระราชพิธีตรียัมพวาย - ตริปวาย.....	275
ภาพที่ 55 ประธานครูพราหมณ์ประกอบพิธีบูชากระดานครู.....	276
ภาพที่ 56 รดน้ำเทพมนต์ด้วยกมล.....	276
ภาพที่ 57 จุลเจิมกระดานครู.....	276
ภาพที่ 58 - 59 เครื่องบูชา และกระดานครูที่ผ่านการบูชาแล้ว.....	277
ภาพที่ 60-64 ประธานครูพราหมณ์อ่านพระเวทบูชาองค์เทพเจ้า และสรน้ำเทพมนต์ด้วย กลศ สังข์ ด้วยเบญจศัภย์ จุลเจิมองค์เทวรูป.....	279
ภาพที่ 65-66 พระยาหงส์ในการกล่อมหงส์หรือข้าหงส์ และประธานอ่านเวทบูชาหงส์ ในพระราชพิธีตรียัมพวาย - ตริปวาย.....	281
ภาพที่ 67 ประธานครูพราหมณ์เหยียบบัพพโต ระหว่างกระทำประทักษิณ ก่อนที่จะทำการกล่อมหงส์หรือข้าหงส์.....	282
ภาพที่ 68 พราหมณ์ราชสำนักกำลังอ่านพระเวท ในระหว่างพิธีกล่อมหงส์ หรือการข้าหงส์.....	282
ภาพที่ 69-70 พราหมณ์ราชสำนักทำการชลบผมให้กับเด็กที่มาร่วมในพิธีโกนจุก ในพระราชพิธีตรียัมพวาย - ตริปวาย.....	283
ภาพที่ 71 พราหมณ์ยศ โภมลเวคิน ขณะประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์.....	300